

Наталія Олександрівна Прібиткова,
науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем протидії злочинності Харківського національного
університету внутрішніх справ

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАЛУЧЕННЯ ЗАХИСНИКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Одним із актуальних питань протягом всього існування людства залишається питання прав людини, можливість їх реалізації та захисту.

Гарантії дотримання прав людини та їх захисту закріплені як в національних, так і в міжнародних нормативних актах. Зокрема, частиною п'ятою статті 55 Конституції України, кожному гарантується захист своїх прав, свобод та інтересів від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами. Такий підхід відповідає проявам верховенства права, що не обмежується лише законодавством, а містить і інші соціальні регулятори, норми моралі, традиції, звичаї тощо.

Забезпечення прав людини у кримінальному провадженні полягає в наданні відповідному суб'єкту, який залучається чи допускається у дане провадження ефективних засобів захисту у випадку їх порушення. І це цілком логічно, адже про ефективне забезпечення будь-якого права може йтися лише тоді, коли існує ефективний механізм його захисту [1, с. 66].

Участь захисника є важливою гарантією забезпечення права на захист, оскільки його діяльність має соціальний характер і спрямована на спростування звинувачення, встановлення обставин, що пом'якшують відповідальність підзахисного, запобігання порушень його конституційних прав. Крім цього, його діяльність спрямована не лише на інтереси підозрюваного, обвинуваченого, а й на інтереси правосуддя. [2, с. 59-63]. У чинному КПК України гарантію забезпечення права на захист викладено в положеннях ст. 20 «Забезпечення права на захист».

В Законі України «Про безоплатну правову допомогу», до кола осіб, на яких поширюється конституційна гарантія та норма закону щодо надання кожному правову допомогу, входять всі без винятку громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах. [3, с. 13].

Слід відмітити, що окреме положення закріплено у ч. 4 ст. 55 Конституції України, відповідно до якого особа має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [4]. Реалізація такої гарантії підтверджується даними щодо звернення громадян України до Європейського суду з прав людини, у зв'язку з чим Україна займає лідируючі місця за кількістю звернень.

Право на юридичну допомогу знайшло своє закріплення у нормах міжнародного законодавства, що є частиною національного законодавства України: ст. 11 Загальної декларації прав людини і громадянина, ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, п.п. «с» п. 3 ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод тощо [5].

З метою реалізації забезпечення права на захист та доступу до правосуддя, законодавець установив випадки, коли участь захисника у кримінальному провадженні є обов'язковою. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 52 КПК участь захисника є обов'язковою у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів. В даному випадку участь захисника забезпечується з моменту набуття особою статусу підозрюваного. До таких, зокрема, належать кримінальні правопорушення, за які передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад 10 років або довічного позбавлення волі.

Положення ч. 2 ст. 52 КПК встановлюють інші випадки обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні, які пов'язані з особливостями правового статусу підозрюваного, обвинуваченого. Так, п.п. 1, 2 ч. 2 ст. 52 КПК встановлюють обов'язкову участь захисника у кримінальному провадженні щодо осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років чи відносно яких передбачається застосування примусових заходів примусового характеру. Залучення захисника здійснюється з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою. Докази, отримані внаслідок порушення права неповнолітнього на захист (наприклад, під час здійснення слідчої (розшукової) дії за участю неповнолітнього, але без захисника), є недопустимими, що тягне за собою згідно з ч. 2 ст. 89 КПК неможливість їх дослідження або припинення дослідження таких доказів у судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочато. Здійснення захисту неповнолітнього і дорослого співучасників злочину одним і тим же захисником є неприпустимим. Ці позиції висвітлені у Постанові Пленуму Верховного Суду України № 5 від 16 квітня 2004 року «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» та Листі Вищого спеціалізованого суду України від 18 липня 2013 року № 223/1134/0/4-13 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх» [6].

Один і той же захисник може захищати інтереси декількох дорослих підозрюваних, обвинувачених, декількох неповнолітніх, однак за обов'язкової умови, що їх інтереси не суперечать одне одному (ч. 1 ст. 46 КПК).

Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК у випадках, коли підозрюваний, обвинувачений не може сам реалізувати своє право на захист через фізичні або психічні вади, з моменту встановлення цих вад, обов'язково залучається захисник для допомоги такій особі повною мірою реалізувати надані їй законом права. До таких осіб належать не лише німі, глухі, сліпі, це можуть бути також особи з іншими фізичними чи психічними вадами. Як роз'яснив Пленум Верховного Суду України у постанові від 24 жовтня 2003 р. № 8 «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві», під особами, які через свої фізичні або психічні вади не можуть самі реалізувати право на захист, необхідно розуміти, зокрема, осіб, які хоча і визнані осудними, але мають психічні вади, що перешкоджають самостійно захищатися від обвинувачення [5].

Захисник також повинен бути залучений з моменту встановлення факту, що особа не володіє мовою, якою ведеться кримінальне провадження (п. 4 ч. 2 ст. 52 КПК). Володіння мовою, якою провадиться кримінальне провадження, є оціночним поняттям, тому це питання повинно вирішуватися у кожному конкретному випадку. Аналіз судової практики судів Запорізької області свідчить про те, що до осіб, які не володіють мовою кримінального провадження, суди відносять осіб, які: не можуть добре розуміти цю мову; не здатні вільно розмовляти нею; не мають освіти (зокрема, не вміють читати та писати).

П. 5 ч. 2 ст. 52 КПК передбачає необхідність залучення захисника у кримінальному провадженні щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, з моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності. Встановлення такого факту здійснюється зазвичай з медичних документів, що підтверджують наявність у особи розладу психічної

діяльності або психічного захворювання, а також якщо поведінка особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього була або є неадекватною.

При здійсненні кримінального провадження щодо реабілітації померлої особи участь захисника відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 52 КПК також є обов'язковою.

Підозрюваному, обвинуваченому (підсудному) має бути обов'язково роз'яснено, з якого саме моменту він набуває право мати захисника відповідно до підстав, перерахованих у ст. 52 КПК. Якщо зазначені особи не запросять захисника, участь якого є обов'язковою, призначення захисника здійснюється в порядку, передбаченому ст. 49 КПК.

У рішенні Європейського суду з прав людини від 12.19.1989 у «Справі Камасинського» зазначено – «Звичайно, саме по собі призначення адвоката захисту не обов'язково свідчить про дотримання вимог пункту 3 (с) статті 6. У своєму рішенні в справі «Артико проти Італії» від 13 травня 1980 року Суд зазначив: «Конвенція призначена гарантувати не ті права, що є теоретичними та ілюзорними, а ті, що є практичними і реальними... Саме по собі призначення не забезпечує ефективної допомоги, оскільки адвокат, призначений надавати безоплатну правову допомогу, може вмерти, серйозно захворіти, стикатися тривалий час з перешкодами у своїй діяльності або ухилятися від виконання своїх обов'язків. Якщо органи влади ставляться до відома про таку ситуацію, вони повинні або замінити його, або примусити його виконувати свої обов'язки» (серія А, N 37, с. 16, п. 33).

Незважаючи на це, «держава не може нести відповідальність за кожний недолік у діях адвоката, призначеного надавати безоплатну правову допомогу» (там само, с. 18, п. 36). Концепція незалежності адвоката від держави означає, що здійснення захисту є, по суті, предметом між підсудним та його захисником, незалежно від того, чи захисника було призначено для надання послуг за рахунок держави, чи його послуги оплачуються у приватному порядку. Суд погоджується з Комісією, що компетентні національні органи влади зобов'язані, відповідно до пункту 3 (с) статті 6, втрутитися лише у випадку, якщо якимось іншим чином їм стає відомо про явні і достатні факти невиконання захисником обов'язку забезпечення ефективного представництва» (п.65) [6].

Список використаної літератури: 1. Радзівська В.В. Права людини нового покоління та їх міжнародно-правове регулювання. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. № 5 (72). 2010. С. 66. 2. Кухарук Ю.О. Відвід захисника від участі у кримінальній справі в кримінальному процесі України: монографія. Київ : Центр учб. літ., 2013. 148 с. 3. Закон України «Про безоплатну правову допомогу». Науково-практичний коментар / за заг. ред. М.В. Оніщука. К. : КП-Сервіс, 2012. 100 с. 4. Конституція України. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 11.10.2021). 5. Про судову практику забезпечення права на захист у кримінальному провадженні. URL: <https://sa.dn.ua/pro-sudovu-praktiku-zabezpechennya-pra/2/> (дата звернення 12.10.2021). 6. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Узагальнення про судову практику забезпечення права на захист у кримінальному провадженні. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00178> (дата звернення 13.10.2021).